

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ ДИТИНИ

О.Ф. Лапчевська

*суддя Апеляційного суду м. Києва,
здобувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Наявність у дитини цивільної правоздатності з моменту народження забезпечує їй можливість мати не тільки особисті немайнові права, а і майнові права, в т.ч. право власності на будь-яке майно. До того ж виникнення у дитини суб'єктивного права власності може бути пов'язане з будь-якими підставами, передбаченими цивільним законодавством. Звичайно, що дитина в залежності від віку не в повній мірі може реалізувати належне їй право власності. Для цього закон і наділяє батьків (інших законних представників) відповідними повноваженнями щодо реалізації дитиною своїх майнових прав. Згодом, з досягненням дитиною певного віку, розширюється як коло можливих підстав набуття права власності, так і змінюється здатність дитини реалізувати свої правомочності щодо володіння, користування та розпорядження майном. Отже, мова йде про наступний вид відносин між батьками і дітьми — майнові відносини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо правових аспектів захисту майнових прав дитини є предметом чисельних досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі цивільного та сімейного права. Серед таких фахівців слід назвати Я. Шевченко, З. Ромовську, І. Жилінкову, І. Борисову, Л. Короткову, В. Гопанчука, С. Індиченка, В. Дзеру, О. Карпенко, І. Васильківську, Л. Савченко, В. Мироненко, Н. Єршову, О. Пергамент, О. Нечаєву, Є. Ворожейкіна та ін.

Мета статті полягає у визначенні правових способів захисту майнових прав дитини, що передбачені нормами чинного сімейного законодавства.

Основні результати дослідження. Майнові відносини батьків і дітей — це відносини, які виникають між ними стосовно приналежного їм майна. Слід підкреслити, що майнові правовідносини між батьками і дітьми підлягають як сімейно-правовому, так і цивільно-правовому регулюванню, особливо у випадках управління майном або під час реалізації права власності на майно. Свого часу О.Кудрявцев зазначав, що «майнові правовідносини між батьками і дітьми складаються із відносин з приводу взаємного утримання, що регулюються сімейним законодавством, а також майнових відносин, які є предметом регулювання цивільного права» [6, с. 28]. Іншими словами, майно у дітей може утворюватись і за самостійними підставами, які лежать поза сферою сімейного права (спадкування, дарування, самостійна заробітна плата), — уточнювала Н. Єршова [3, с. 50]. Отже, зазначене вище дозволяє говорити про те, що майнові відносини батьків і дітей врегульовані нормами і сімейного, і цивільного права.

Цивільне законодавство визнає дитину в якості самостійного суб'єкту права власності, оскільки надає їй право самостійно розпоряджатися належ-

ним їй майном. Але таке самостійне розпорядження, певною мірою все ж таки обмежене, бо законом так само чітко встановлено і види правочинів, і предмет щодо якого власне і вчиняється правочин. Так, малолітні особи (до 14 років) мають лише право самостійно укласти дрібні побутові правочини. Особи у віці від 14 до 18 років мають право так само на укладення дрібного побутового правочину, також: самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією, іншими доходами за умови наявності достатніх для цього підстав; самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної діяльності; самостійно укласти договір банківського вкладу та розпоряджатися внесеними на своє ім'я грошовими коштами. Разом з тим, слід погодитись із тими науковцями, які зазначають, що «під самостійним розпорядженням слід розуміти зняття вкладу, переведення його в іншу банківську установу, але не набуття за ці кошти предметів, що виходять за межі побутових [1, с. 33]. Щодо вчинення інших правочинів, то тут право власності неповнолітнього обмежено. Вважаємо таке обмеження цілком виправданим, оскільки не можна розширено тлумачити правила закону, які допускають можливість самостійного укладення правочинів. Із змісту закону випливає: неповнолітні без згоди батьків можуть укласти лише правочини, спрямовані на набуття певних речей (не майна). Певні обмеження щодо можливості укласти правочини (до речі вони торкаються на лише малолітніх і неповнолітніх дітей, а й обмежено дієздатних та недієздатних осіб) відомі ще з римського цивільного права. Але, як підкреслював свого часу М. Малейн, — кожна фізична особа при самому максимальному обмеженні його правоздатності завжди залишається учасником суспільних відносин, врегульованих законом, тобто є суб'єктом права [8, с. 137]. Таким чином, обмеження, а точніше недостатність необхідного обсягу дієздатності, встановлені законом щодо неповнолітніх, доповнюється можливістю батьків (інших законних представників) вчиняти юридично значимі для дітей дії. Проте, обмеження в сфері розпорядження майном неповнолітніх розповсюджуються в рівній мірі і на батьків, саме тоді, коли вони виступають в якості цивільно-правових представників дітей. Зокрема, батьки не мають права укласти від імені дитини договір дарування, відмовлятися від майнових прав тощо. Таким чином, регулювання майнових відносин батьків і дітей спрямовано на максимальний захист прав та інтересів останніх.

Слід також наголосити на тому, що в юридичній літературі можна зустріти поділ майнових правовідносин між батьками і дітьми залежно від джерел набуття цього майна: набуте батьками і призначене для потреб усієї сім'ї; набуте за рахунок спільної праці чи спільних коштів батьків і дітей; набуте дітьми на різних правових підставах [13, с. 165]. На нашу думку, такий поділ майнових правовідносин дає змогу найбільш повно, з урахуванням прав та інтересів усіх учасників правовідношення вирішувати будь-які спірні питання, що можуть виникнути в процесі реалізації права власності.

Цілком закономірно, що для функціонування сім'ї необхідний певний обсяг матеріальних благ, які в основному створюються батьками. Проте не виключається, що такі матеріальні блага можуть створюватись і дітьми, і іншими членами сім'ї. Шлюбно-сімейне законодавство, — писала Н. Єршова, —

виходить із того, що взаємовідносини подружжя та інших членів сім'ї повинні будуватися на особистісно-довірчих засадах, на повазі один до одного. Тут переважно повинні проявлятися норми моралі, етики, культури поведінки. Від вільного усвідомлення волевиявлення членів сім'ї, рівня їх моральності і культури залежить, в кінцевому рахунку, правильне вирішення всіх питань сімейного життя, як в особистій немайновій, так і в майновій сфері [4, с. 164]. І це дійсно так. При нормальному розвитку сімейних відносин, спірних питань з приводу майна, майнових прав, як правило, не виникає. Такі питання можуть виникати у разі розпаду сімейних відносин, при конфліктах, які потребують правового втручання. Тому законодавство (гл. 14 СК України) врегульовує питання щодо прав батьків і дітей на майно.

Сімейним кодексом закріплено режим роздільності майна батьків і дітей. Так, ч. 1 ст. 173 СК наголошує – батьки і діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна. Тобто, якщо майно, належить батькам або належить дитині, вони незалежно від строків користування цим майном, є єдиними його власниками, які мають право здійснювати правомочності щодо володіння, користування та розпорядження цим майном. Разом з тим, Сімейним кодексом проголошено, що при вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків, якщо інше не встановлено судом. При цьому, майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого користування, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини (ст. 174 СК). Про практичність цієї норми неодноразово наголошувалось в юридичній літературі, адже батьки в силу закону повинні піклуватися про своїх неповнолітніх дітей, утримувати їх. Зрозуміло, підкреслює Н.Єршова, що майно, набуте батьками для обслуговування потреб дітей складає особисту власність останніх [3, с. 50].

Крім режиму роздільної власності, сімейне законодавство, передбачає і режим спільної сумісної власності батьків і дітей. Відповідно до ст. 175 СК, майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності. Прикладом такої спільної сумісної власності батьків і дітей може бути дохід, отриманий від діяльності фермерського господарства тощо. Тобто, способи набуття як роздільної, так і сумісної власності збігаються із загальними способами набуття права власності, передбаченими чинним законодавством.

Батьки при визначенні порядку володіння та користування майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, а також роздільним майном зобов'язані враховувати інтереси своїх неповнолітніх дітей. Закон зобов'язує батьків передати у користування дитини майно, необхідне для забезпечення її виховання і розвитку (ч. 1 ст. 176 СК). Щодо права батьків та дітей на користування житлом, яке є власністю когось із них, то воно встановлюється законом. При розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користуватися ним (ч. 2 ст. 59 СК).

Окремо від інших майнових прав дитини, в Сімейному кодексі розглядається право власності на аліменти, одержані на дитину (ст. 179 СК). Зокрема: аліменти, одержані на дитину, є власністю того з батьків на ім'я кого вони виплачуються, і мають використовуватись за цільовим призначенням. Неповнолітня дитина має право на самостійне одержання аліментів та розпорядження ними відповідно до Цивільного кодексу України. У разі смерті того з батьків, з ким проживала дитина, аліменти є власністю дитини.

Якщо неповнолітня особа є носієм майнових прав, що виникли у зв'язку із створенням нею певного результату інтелектуальної власності, порядок реалізації цих прав здійснюється у відповідності з вимогами цивільного законодавства та законодавства про інтелектуальну власність.

Досить чітко врегульовано законом питання щодо управління майном дитини. Головна засада здійснення такого управління полягає в тому, що батьки управляють майном, належним малолітній дитині без спеціальних на те повноважень (виходячи з того, що вони є природними опікунами своїх дітей). Батьки зобов'язані дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах. Якщо малолітня дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, батьки здійснюють управління її майном, враховуючи такі потреби та інтереси. Дозволяючи батькам здійснювати управління майном дитини, законом все ж таки встановлено певні заборони, порушення яких тягне за собою певні негативні наслідки (неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду). Так, батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав: укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; видавати письмові зобов'язання від імені дитини; відмовлятися від майнових прав дитини. Вважаємо значним досягненням сучасного законодавства є те, що батьки мають право дати згоду на вчинення неповнолітньою дитиною правочинів (перераховані вище), лише з дозволу органу опіки та піклування. Дозвіл органу опіки та піклування на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини надається в разі гарантування збереження її права на житло (ч. 4 ст. 177 СК). При вчиненні одним із батьків правочинів щодо майна малолітньої дитини вважається, що він діє за згодою другого з батьків. Другий з батьків має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним на підставі того, що правочин укладений без його згоди, якщо цей правочин виходить за межі дрібного побутового. На вчинення одним із батьків правочинів щодо транспортних засобів та нерухомого майна малолітньої дитини повинна бути письмова нотаріально засвідчена згода другого із батьків. Крім того законом передбачено: якщо той з батьків, хто проживає окремо від дитини протягом не менш як шість місяців, не бере участі у вихованні та утриманні дитини або якщо його місце проживання невідоме, зазначені правочини, можуть бути вчинені без його згоди.

Батьки вирішують питання про управління майном дитини спільно, якщо інше не передбачено договором між ними. Спори, які виникають між

батьками щодо управління майном дитини, можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Після припинення управління майном батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи, одержані від управління її майном.

Закон чітко визначає і можливості використання доходу від майна дитини. У відповідності зі ст. 178 СК, дохід, одержаний від використання майна малолітньої дитини, батьки мають право використовувати на виховання та утримання інших дітей та на невідкладні потреби сім'ї. Іншими словами батьки, будучи законними представниками своїх неповнолітніх дітей, під час управління їхнім майном мають ті ж права і виконують ті ж обов'язки, що передбачені цивільним законодавством для опікунів та піклувальників. Належні дитині доходи витрачаються батьками не тільки на її потреби, вони можуть витрачатися на утримання та виховання інших дітей. Неповнолітня дитина розпоряджається доходом від свого майна відповідно до Цивільного кодексу України.

Значну частину майнових відносин складають відносини щодо відчуження (набуття) майна, яке належить дитині на праві власності. Така реалізація права власності відбувається шляхом укладення різного роду правочинів (договорів) в межах, передбачених Цивільним кодексом України. Зокрема, відповідно до ст. 32 ЦК, для вчинення неповнолітнім правочину (крім дрібного побутового) необхідна згода батьків (усиновлювачів) або піклувальників. Якщо така умова не дотримана, це тягне за собою недійсність правочину. Отже, передбачені законом вимоги щодо обов'язкової згоди батьків (інших законних представників) та органів опіки та піклування щодо вчинення правочинів з відчуження майна малолітньої чи неповнолітньої дитини або за їх участю, є важливим засобом охорони майнових прав дитини. Так, ч. 3 ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства» встановлено, що батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки та піклування укладати договори, що підлягають нотаріальному посвідченню або спеціальній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати розподіл, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання. У зв'язку з цим особливого значення набуває діяльність нотаріату. Як справедливо зауважує Є. Мічурін, нотаріус, який певною мірою здійснює охоронювальну функцію щодо майнових прав дитини, має сприяти дотриманню законодавства з цього питання [11, с. 13].

Існує ще один аспект проблеми, який з нашої точки зору потребує деякого уточнення. Донедавна з положень закону важко було зрозуміти в який момент може бути дана згода батьків на укладення відповідного правочину неповнолітньою дитиною, адже законом не встановлено жодних правил щодо цього. І на практиці вирішувалося питання наступним чином: згода надавалась або в процесі укладення правочину або навіть після укладення правочину у вигляді його схвалення. На сьогоднішній день це питання вирішено законодавцем однозначно. Вчинення неповнолітнім правочину щодо транспортного засобу або іншого нерухомого майна вимагає наявності письмової нотаріально посвідченої згоди батьків (ст. 32 ЦК). Отже, при безпосередньому укладенні правочину з нерухомістю така згода вже існує. Якщо ж мова йде про інші види правочинів, то тут

допускається отримання згоди шляхом її схвалення. Наприклад, як це передбачено ст.ст. 221, 222 ЦК України: правочин, який вчинено малолітньою, неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, може бути згодом схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним із них, з ким вона проживає, або опікуном. Правочин вважається схваленим, якщо ці особи, дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не заявили претензії другій стороні.

Слід також підкреслити, що в існуючій на сьогоднішній день системі законодавства досить значної уваги приділено питанням правового регулювання відносин щодо вчинення правочинів за участю малолітніх та неповнолітніх дітей і містить ряд конкретних положень, спрямованих на захист саме майнових прав та інтересів дитини. Таку увагу до зазначеного кола відносин можна пояснити принаймні двома аспектами. Перший з них — збільшення за останні роки кількості дітей, які стали власниками (співвласниками) певного майна (в т.ч. у результаті приватизації державного житлового фонду співвласниками житлових приміщень). Другий — чисельними порушеннями у сфері захисту законних прав та інтересів дітей, у т.ч. і дітей-сиріт. За даними першого заступника прокурора Рівненської області М. Лісового, лише протягом одного року до органів виконавчої влади внесено п'ятдесят три документи прокурорського реагування на усунення виявлених порушень законодавства щодо прав та інтересів неповнолітніх. За матеріалами перевірок порушено дванадцять кримінальних справ, одинадцять із яких направлено до суду [7, с. 115]. Аналогічні перевірки у Полтавській області показали, що органи опіки та піклування формально ставляться до питання охорони майнових прав неповнолітніх — не налагоджено здійснення повного обліку дітей, які потребують соціально-правового захисту; не налагоджено чіткого контролю за забезпеченням збереження майна і житла тощо [2, с. 99]. Не краща ситуація і в інших регіонах України. Не дивлячись на те, — підкреслює О. Маломуж, — що законодавство України вимагає обов'язкової згоди органів опіки та піклування при вчиненні правочинів щодо майна, яке належить дітям, численні порушення прав дітей залишаються однією з головних проблем поширення дитячої безпритульності та бродяжництва [9, с. 19]. Іншими словами, деякі батьки ігнорують вимоги закону щодо їхніх обов'язків дбати про збереження та використання майна дитини виключно в її інтересах. Саме тому, крім цивільного законодавства, останнім часом прийнято цілу низку спеціальних законів «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»), спрямованих на охорону майнових прав дітей, і в яких саме держава взяла на себе обов'язок охороняти і захищати права та інтереси дітей, зокрема при вчиненні правочинів щодо нерухомого майна [12]. Під охороною майнових прав неповнолітніх, в юридичній літературі розуміється виявлення майна неповнолітнього, збереження його, отримання аліментів, охорона житлових прав, витребування майна неповнолітнього від осіб, які незаконно заволоділи ним, стягнення коштів з боржників і т.д. [1, с. 27]. На законодавчому рівні закріплено повноваження органів опіки та піклування і віднесено до їх компетенції питання соціального захисту, захисту особистих, майнових, житлових прав та інтересів дитини. Г. Корольова прямо називає органи опіки

та піклування гарантом прав неповнолітніх, адже саме вони вправі відмовити у вчиненні правочину, що суперечить інтересам дитини [5, с. 37].

Важливим є положення про те, що на здійснення правочинів щодо відчуження нерухомого майна (у т.ч. житла) та іншого майна, власником якого є дитина необхідна письмова згода (дозвіл) органу опіки та піклування. Відповідно до цього закону неприпустимо зменшення або обмеження прав і охоронюваних законом інтересів дітей при вчиненні будь-яких правочинів щодо жилих приміщень. Органи опіки та піклування здійснюють контроль за дотриманням батьками та особами, що їх замінюють, житлових прав і охоронюваних законом інтересів дітей. Посадові особи органів опіки та піклування несуть персональну відповідальність за захист прав і охоронюваних законом інтересів дитини при наданні згоди на вчинення правочинів щодо належного дітям нерухомого майна [14, с. 26].

Практика показує, що при розгляді заяв батьків про надання дозволу на продаж нерухомого майна, власником якого є дитина, від батьків вимагається надати відповідні документи, з яких вбачається наявність нового житла, яке вони планують набувати. Якщо нове житло дозволяє забезпечити дитині право власності на житлову площу, не меншу, ніж йому належить, то приймається рішення про відчуження майна. При цьому в розпорядженні зазначається вимога: або одночасного оформлення цих правочинів, або відчуження дозволяється після оформлення на дитину права власності на нове житло (його частку). Наявність такої вимоги є одним із способів захисту прав дитини при відчуженні майна, що належить їй на праві власності. Другим способом такого захисту можна визнати — зобов'язання батьків внести гроші від продажу нерухомості дитини на рахунок в банківську установу. Проте як наголошують фахівці, такий варіант приймається і дуже рідко, і має певні недоліки: при укладенні договору у нотаріуса батьки занижають суму продажу з тим щоб частка дитини була меншою; банки зберігають таємницю вкладів і органи опіки та піклування не мають можливості перевірити відкриття рахунку і суму, внесену на цей рахунок [10, с. 22].

Висновки. В деяких випадках, органи опіки та піклування без будь-яких переконливих підстав відмовляють батькам у наданні згоди на продаж спільного майна. При цьому порядку оскарження батьками таких відмов законодавство не передбачає. Іншими словами, хоча органами опіки та піклування і напрацьований певний механізм розгляду і вирішення питань щодо надання дозволів на відчуження майна, яке належить дитині на праві власності, все ж таки існують проблеми, які підлягають нагальному вирішенню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Белякова А.М., Карев Д.С., Орлов В.С.* Правовая охрана детства: Учеб. пособ. — М.: Знание. — 1968. — 160 с.
2. *Волкова С.* Дітям-сиротам — нашу опіку // Вісник прокуратури. — 2003. — № 7. — С. 95-99.
3. *Ершова Н.* Имущественные отношения в семье // Сов. государство и право. — 1974. — № 5. — С. 46-52.

4. *Ершова Н.М.* Развитие советского семейного права. — В 3-х кн.: СССР–Австрия: Проблемы гражданского и семейного права. — М. : 1983. — Ин-т госуд. и права АН СССР. — С. 154-166.

5. *Королева Г.* О бедном ребенке замолвите слово... // Законность. — 2004. — № 6. — С. 37-40.

6. *Кудрявцев О.Н.* Правоотношения между родителями и детьми. Учеб. пособ. — Харьков. — 1975. — 56 с.

7. *Лісовий М.* Соціальне сирітство дітей — проблема сьогодення // Вісник прокуратури. — 2003. — № 1. — с. 113-115.

8. *Малеин Н.С.* Гражданский закон и права личности в СССР. — М. Юрид. лит. — 1981. — 278 с.

9. *Маломуж О.* Згода органів опіки та піклування при вчиненні батьками правочинів щодо майна їхніх дітей // Нотаріат для вас. — № 12. — 2006. — С. 19-21.

10. *Масловець Л.* Законодавство і діти // Нотаріат для вас. — № 12. — 2006. — 288 с.

11. *Мічурін Є.* Обмеження щодо укладення правочинів з житлом за участі осіб, які не досягли повноліття: аспекти нотаріальної процедури // Нотаріат для вас. — № 7-8. — 2007. — С. 9-14.

12. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей: Закон України від 2 червня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 26. — Ст. 354.

13. Сімейне право України: Підручник / За заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. — К. : Юрінком Інтер. — 2004. — 264 с.

14. *Устименко М.* Органи опіки та піклування прагнуть більшого контакту з нотаріусами // Нотаріат для вас. — № 12. — 2006. — 26-27 с.

Лапчевська О.Ф. Проблеми захисту майнових прав дитини

Стаття присвячена проблемі захисту майнових прав дитини. Розглянуто питання щодо майнових прав дитини, роздільності майна батьків і дітей. Окреслено основні заходи щодо охорони майнових прав та інтересів дитини, передбачених чинним законодавством України.

Ключові слова: *майно, майнові права дитини, майнові інтереси дитини, способи захисту майнових прав.*

Лапчевская Е.Ф. Проблемы защиты имущественных прав ребенка

Статья посвящена проблеме защиты имущественных прав ребенка. Рассмотрены вопросы относительно имущественных прав ребенка, раздельности имущества родителей и детей. Очерчено основные меры охраны имущественных прав и интересов ребенка, предусмотренные действующим законодательством Украины.

Ключевые слова: *имущество, имущественные права ребенка, имущественные интересы ребенка, способы защиты имущественных прав.*

Lapchevska A.F. The problems of protecting the property rights of a child

The article is devoted to the problem of protecting the property rights of a child. In particular, the issues of a child's property rights, separation of the parents' and the children's property are considered. The basic measures to protect the property rights and interests of children under the Ukrainian legislation have been outlined.

Keywords: *property, property rights of a child, property interests of a child, property rights protection methods.*

Стаття надійшла до редакції 19.12.2012.